

REFLECTEREN

Leren van je ervaringen als professional

Marie-José Geenen

Derde editie

Boom

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via **www.boomstudent.nl** toegang tot het online materiaal. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan de 3e editie. Na activering van de code is de website twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende editie geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken. Ben je docent? Dan heb je jouw activeringscode per e-mail ontvangen. Deze code activeer je op **boomdocent.nl**.

Omslagontwerp: Studio Dien Bos

Beeld omslag: iStockphoto

© 2025 Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Auteursrecht ten aanzien van tekst- en datamining en machinelearning is nadrukkelijk voorbehouden.

Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bijvoorbeeld een (digitale) leeromgeving of een reader in het onderwijs (op grond van artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-uvo.nl.

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher. No part of this publication may be reproduced in the context of text and data mining for any other purpose which is not expressly permitted by law without permission of Boom Uitgevers.

ISBN 9789024471584

NUR 133

www.boomstudent.nl

www.boom.nl/hogeronderwijs

Inhoud

Ten geleide	6
Voorwoord	8
Inleiding	10
Deel I Theorie	13
1 Leren van je ervaringen	15
1.1 Verschillende opvattingen over leren	15
1.2 Verschillende vormen van kennis	18
1.3 Leervoorkeuren	20
1.4 Verschillende vormen van leren	22
1.5 Leren te leren	25
1.6 Kernpunten hoofdstuk 1	28
2 Leren door reflecteren	31
2.1 Leren door te reflecteren	31
2.2 Wat is reflecteren?	33
2.3 Reflecteren nader verkend	35
2.4 Ervaringen als uitgangspunt voor reflectie	41
2.5 Wat (leren) reflecteren je oplevert	43
2.6 Belang van feedback	47
2.7 Kernpunten hoofdstuk 2	52
3 Hoe reflecteren?	55
3.1 Reflectiemodellen	55
3.2 Spiraalmodel	58
3.3 Uimodel	60
3.4 Kernreflectie	66
3.5 Reflectievaardigheden	70
3.6 Kernpunten hoofdstuk 3	72

4	Denken, voelen en willen	75
4.1	Denken	75
4.2	Voelen	78
4.3	Willen	82
4.4	Denken, voelen en willen integreren	84
4.5	Kernpunten hoofdstuk 4	86
5	Jezelf leren kennen	89
5.1	Zelfkennis	89
5.2	Bewust en onbewust	92
5.3	Aandacht	95
5.4	Kijken naar jezelf	97
5.5	Van huis uit (niet) meegekregen	100
5.6	Kernkwaliteiten	102
5.7	Projectie en overdracht	105
5.8	Kernpunten hoofdstuk 5	109
6	Reflecteren in het onderwijs	111
6.1	Reflecteren in het hoger onderwijs	111
6.2	Toetsing en verslaglegging	115
6.3	Supervisie en intervisie	118
6.4	Competenties van een reflectiebegeleider	123
6.5	Kernpunten hoofdstuk 6	124
7	Reflecteren in de werkpraktijk	127
7.1	Een reflectieve werkpraktijk	127
7.2	Waarom reflecteren belangrijk is	128
7.3	Verbinden theorie en praktijk (evidence-based practice)	132
7.4	Hier-en-nu-reflectie	133
7.5	Kernpunten hoofdstuk 7	135
Deel 2 Praktijk		136
8	Basisvaardigheden voor reflecteren	139
8.1	Waarnemen	139
8.2	Luisteren	140
8.3	Feedback	141
8.4	Vragen stellen	143
9	Woorden geven aan reflecteren	149
9.1	Portfolio	149
9.2	Logboek	150

9.3	Een ervaring beschrijven	151
9.4	Reflectieverslag	155
Deel 3 Oefeningen		161
10	Reflectie-oefeningen	163
10.1	Aandacht richten	164
10.2	Alfabet	165
10.3	Balintmethode	166
10.4	Blunders	168
10.5	Brainstormreflectie	169
10.6	Feedback	171
10.7	Gevoelskwadrant	173
10.8	Incidentmethode	175
10.9	Luisteren	177
10.10	Luisteren en vragen stellen	179
10.11	Metafoorreflectie	180
10.12	Mindmap	182
10.13	Moreel beraad	184
10.14	Puntreflectie	186
10.15	Roddelmethode	188
10.16	Socratisch gesprek	189
10.17	Succesreflectie	191
10.18	Verhalen vertellen	193
10.19	Vragen stellen	194
10.20	Wat raakt jou?	196
Literatuur		197
Over de auteur		202
Index		203

Ten geleide

Dit boek van Marie- José Geenen is alweer toe aan de derde herziene editie. Het onderwerp dat zij aan de orde stelt, is dan ook meer dan ooit actueel en relevant in het (hoger) beroepsonderwijs. Van de moderne professional wordt gevraagd om reflectief om te gaan met zichzelf en de complexe vraagstukken waar hij of zij mee te maken heeft. Eenduidige antwoorden bestaan niet in situaties waarin de problemen zelf meerduidig zijn. Daarom is het voor professionals zo belangrijk zichzelf en collega's de goede vragen te stellen. Want vragen ondersteunen het zoekproces en helpen bij het expliciteren van al die onbewuste en impliciete samenhangen die in de beroepssituaties een rol spelen.

Elk hoofdstuk van dit boek begint met een citaat van een wijze leermeester. Deze spreuken geven in hun onderlinge samenhang heel duidelijk de intentie van de auteur aan en de strekking van dat wat zij aan de orde wil brengen in het opleiden van professionals. Het eerste hoofdstuk opent met een citaat van Albert Einstein, dat *kennis bestaat uit ervaring en dat al het andere slechts informatie is*. Van de professional wordt gevraagd om zich zo open te stellen voor (beroeps)ervaringen dat het levende ervaringskennis wordt. Het citaat waar hoofdstuk 2 mee opent, sluit hier direct bij aan. Karl Weick zegt dat *ervaring niet is wat je overkomt, maar dat wat je doet met wat je overkomt*. In dit boek gaat het om een actieve, dat is reflectieve, manier van leren: toelaten, doorvoelen, bevragen, begrijpen en persoonlijk verwerken van ervaringen en er vervolgens uitproberend iets mee doen. Dat alles leidt tot professionele kennis waar we behoefte aan hebben. Het derde citaat is van Confucius: *'Vertel me en ik zal het vergeten. Laat het me zien en ik zal het me herinneren. Betrek me erbij en ik zal het begrijpen.'* Als we van de professional vragen om zijn of haar ervaringen bewust te verwerken (door die actief te bewerken), dan vraagt dat van het onderwijs dat we studenten ervaringen laten opdoen en dat we in de begeleiding iets met die rijkdom aan opgedane ervaringen doen. Dat is lang niet vanzelfsprekend en ook lang niet gemakkelijk. Het brengt diversiteit in het klaslokaal en de gespreksruimte. Want, vierde citaat, ditmaal van Anaïs Nin: *'We zien de dingen niet zoals ze zijn, we zien dingen zoals we zelf zijn.'* Ervaringsonderwijs maakt ons dus bewust van onze manier van kijken. Het gesprek daarover brengt vanzelfsprekendheden en blinde vlekken aan het licht. Het verruimt de geest en opent nieuwe handelingsmogelijkheden. Dat lukt alleen als we de spreuk van Loesje toelaten: *'Misschien moet je jezelf eerst tegenkomen, voordat je het kunt zijn.'* Het leren reflecteren waar dit boek over gaat, is veel meer dan een reflectievaardigheid. Hier gaat het om existentiële leerprocessen, waarin je als student, als professional in opleiding, geconfronteerd wordt met jezelf. Alleen daardoor leer je wie je bent in je vak en wat je kunt betekenen voor de mensen (klein of groot) met wie je werkt. Van Loesje is de

overgang naar Aristoteles heel vloeiend. Hij zegt: *'De dingen die we moeten leren voordat we ze kunnen doen, leren we door ze te doen.'* Jezelf tegenkomen gebeurt door de praktijk in te stappen, met alle confronterende ervaringen van dien ... In die professionele praktijk kom je vervolgens ook het geheel van de samenleving tegen. En wie de samenleving tegenkomt, komt (opnieuw) zichzelf tegen. Want Han Banning zegt: *'Enerzijds heeft de mens zich tot die maatschappij te verhouden, anderzijds "zit" die maatschappij in hem.'* Het reflectieve onderwijs dat Marie-José Geenen wil ondersteunen met haar boek, is dus onderwijs waarin niet volgzzaamheid en aanpassing worden gepropageerd, maar een kritisch en persoonlijk geëngageerd omgaan met de vragen uit de samenleving. Van de docent wordt daarbij de rol van de wijze verwacht, en volgens Claude Levi-Strauss *is de wijze niet de man of vrouw die de goede antwoorden levert, maar die de goede vragen stelt*. Reflectief onderwijs is vragen-stellend onderwijs.

De spreuk bij het laatste hoofdstuk komt van Søren Kierkegaard: *'Het leven kan alleen terugblikkend begrepen worden, maar het moet voorwaarts geleefd worden.'* Dat vat prachtig de intentie van dit hele boek samen. De auteur wil de studenten helpen om voorwaarts te leven: durf die praktijk maar in te stappen! Ga de confrontatie met die maatschappij maar aan! Doe ervaringen op! Leef!

Tegelijk zegt zij: heb dan ook de moed om daarbij stil te staan en terug te kijken om te begrijpen waar je mee bezig bent, en ook om jezelf daarin telkens een beetje beter te snappen! Wanneer het eigentijdse beroepsonderwijs zo in elkaar zit dat studenten zowel de rijkdom van de praktijk ervaren alsook de ruimte en de begeleiding krijgen om daar reflectief bij stil te staan, dan wordt er echt geleerd: geleerd voor het vak en geleerd voor het leven.

Vanuit die intentie beveel ik het gebruik van dit boek van harte aan!

Dr. Michiel de Ronde,

lector Begeleidingskunde
Hogeschool Rotterdam

Voorwoord

Voor je ligt de derde editie van het boek *Reflecteren*. Studeer je aan een hbo-opleiding om een beroep uit te oefenen waarin je met mensen gaat werken, dan is dit een boek voor jou. Het maakt niet uit of dat nu in een buurtteam is, bij de reclassering, in een forensische kliniek, bij een veiligheidshuis, bij schuldhulpverlening, op een basisschool of een school voor voortgezet onderwijs, in een ziekenhuis of nog een andere organisatie. Voor het uitoefenen van al deze van-mens-tot-mens-beroepen is de professional een belangrijke schakel en is het van belang om vakkennis te verwerven en te leren hoe deze is in te zetten in de verschillende situaties waarmee je te maken kunt krijgen. Zo'n beroep waarin je als mens een belangrijke schakel vormt, vraagt afstemming. Niet alleen afstemmen op wat het beroep van je vraagt, maar ook op wat er in jezelf omgaat, op wat er in de ander omgaat, op wat er in de situatie gebeurt, zodat je doet wat op dat moment het beste past.

Ik heb niet de illusie dat je kunt leren reflecteren door alleen dit boek te lezen. Oefenen en ervaren zijn belangrijk. Leren om waar te nemen, om vragen te stellen aan jezelf en de ander, om kritisch te kijken en te onderzoeken, feedback te geven en feedback te ontvangen. Dit boek kan je helpen om te begrijpen wat reflecteren is, waarom dat belangrijk is, wat het je kan opleveren en hoe je dat vorm kunt geven. Ik hoop dat het jou als student en (aankomend) professional kan inspireren om je eigen weg hierin te vinden. Ik wens je toe dat reflecteren je zal helpen om op een prettige manier te studeren, om jezelf beter te leren kennen, als mens en als (aankomend) professional, dat het je zal helpen om jezelf verder te ontwikkelen in het beroep waarvoor je wordt opgeleid, en dat het je in je verdere professionele leven zal helpen om dat te doen wat nodig is en past om te doen.

Deze nieuwe editie is geheel herzien en geactualiseerd. Er zijn nieuwe verhalen van studenten toegevoegd en er zijn individuele oefeningen in de hoofdstukken geplaatst. Voor docenten zijn PowerPoints en een docentenhandleiding beschikbaar via boomdocent.nl.

Dankwoord

De studenten die aan deze en vorige edities meewerkten, wil ik hartelijk danken voor hun openhartige verhalen. Zij studeerden ten tijde van de interviews bij de opleidingen Social Work, Sociaal Juridische Dienstverlening, Fysiotherapie, Verpleegkunde of Pabo. Dat waren in 2010: Abida Chakay, Maarten van Ham, Foenke Hardeman, Yorieke Hogeboom, Stijn van Hulten, Femke Mulders, Dewi Muller, Marc van Rosmalen, Mirna Schoones, Irma Skorupskaitė,

Annelijn van Wanrooij. In 2017: Ghizlane Arkhouch, Ivo Bijsterbosch, Emma Lammers, Marloes van der Mark, Lenny van Tuijl, Elise Veld. In 2024: Noa Buijs, Nimbly van Dorp, Sara Geenen, Vivian de Louw, Hanneke Smolenaers, Lana van der Velden. Sommige geïnterviewden wilden niet met hun echte naam in dit boek en hebben een gefingeerde naam gekregen. Dank ook aan de uitgevers van Coutinho en Boom die in de loop der jaren de verschillende edities van *Reflecteren* begeleidden.

Marie-José Geenen, 2025

Inleiding

Je kunt een mens niets leren, je kunt hem alleen helpen het zelf te ontdekken in zichzelf.

Galileo Galilei (1564-1642)

Aan het begin van dit boek laten we eerst deeltijdstudent Necla (27) aan het woord:

Necla

‘Soms denk ik wel bij mezelf: moet het nu weer?, maar uiteindelijk heb ik ontzettend veel geleerd van reflecteren. Ik heb mezelf veel beter leren kennen, als professional en als persoon. Soms denk ik ook: nu weet ik het wel, maar dan kom je weer in een andere situatie en neem je een andere rol aan en wordt er ook weer wat anders van je gevraagd. Ik word me steeds meer bewust van welke positie ik inneem in al die verschillende situaties. Reflecteren doe je vooral voor jezelf, want we maken veel mee in ons werk en dat moet wel allemaal een plekje krijgen. Het is belangrijk als je daar ruimte voor krijgt op school, om daarover te praten. Het is een ontdekkingsreis. Begin er gewoon aan, zou ik willen zeggen tegen nieuwe studenten. Ga op reis, neem je tas mee, zie wat je allemaal tegenkomt. Het is jouw leerproces. Jij moet er iets aan hebben.’

Dit zijn woorden naar mijn hart. Vaak zijn studenten ‘reflectiemoe’ en denken net als Necla: moet het nu weer? Ik zie hoe we daar als docenten in het hoger onderwijs soms een schepje bovenop doen door jullie te pas en te onpas te vragen om een reflectieverslag te schrijven. We slaan wellicht soms door in onze wens mee te geven hoe belangrijk het is om te (leren) reflecteren. En we slagen er niet altijd in duidelijk te maken wat reflecteren inhoudt en wat reflecteren van jullie vraagt. Dit boek is bedoeld om meer helderheid te creëren over wat reflecteren inhoudt, hoe je het in praktijk brengt en wat de waarde ervan is voor een (aankomend) professional. Je zult net als Necla vast weleens denken: moet het nu weer? Je zult het in het begin vast ook weleens als saai of onnodig ervaren. Maar ik hoop dat je in de loop van je studie, net als Necla, plezier zult ervaren op de ontdekkingsreis die reflecteren je biedt en dat dit boek je op die weg zal inspireren. Verder hoop ik dat het je zal uitnodigen om in je studie, je werk en je privéleven kritisch te blijven en dat het je zal helpen in het ontwikkelen van jouw professionele identiteit.

Voor wie is dit boek?

Dit boek is bestemd voor studenten (deeltijd en voltijd) die een hbo-opleiding volgen om met mensen te gaan werken, zoals sociale, creatieve en juridische studies, pabo's en lerarenopleidingen en opleidingen in de paramedische zorg en de gezondheidszorg. Jullie worden in dit boek soms studenten en soms (aankomende) professionals genoemd, en de mensen met wie jullie (gaan) werken noem ik 'cliënten' of 'de doelgroep'. In dit boek worden studenten en professionals aangeduid met 'hij'. Waar 'hij' staat, kun je dus ook 'zij' of 'hen' lezen.

Leeswijzer

Dit boek is onderverdeeld in drie delen. In deel 1 vind je achtergrondinformatie over wat reflecteren is, hoe reflecteren werkt en wat het doel van reflecteren is. In deel 2 worden praktische instrumenten aangereikt. In deel 3 zijn oefeningen opgenomen.

Deel 1 Theorie

We starten het boek met een hoofdstuk over leren. We gaan in op verschillende opvattingen over leren en verschillende niveaus van leren. En we leggen uit hoe leren van je ervaringen de basis is van reflecteren.

In hoofdstuk 2 beschrijven we wat reflecteren is en wat daarbij komt kijken, bijvoorbeeld het kiezen van een ervaring als startpunt van je reflectieproces. Verder wordt uitgebreid stilgestaan bij feedback als belangrijk instrument om een ander tot reflectie te bewegen.

In hoofdstuk 3 passeren enkele modellen de revue die je kunnen helpen bij het (leren) reflecteren. Het spiraalmodel en het concept van kernreflectie van Fred Korthagen worden uiteengezet. Ook worden de vaardigheden die je nodig hebt om te reflecteren benoemd.

Reflecteren is terugblikken op een ervaring en elke ervaring bestaat uit een handelingsaspect (handelen), een cognitief aspect (denken), een emotioneel aspect (voelen) en een motivationeel aspect (willen). In hoofdstuk 4 wordt nader ingegaan op de betekenis van denken, voelen en willen, en wordt geschetst hoe wezenlijk het is om al deze elementen bij reflectie te betrekken.

Reflecteren houdt in dat je jezelf ontwikkelt als professional. Daarvoor doe je zelfonderzoek, verwerf je zelfkennis, leer je kijken naar je blinde vlekken, word je je bewust van wat er in je leeft en leer je met aandacht en met afstand naar jezelf te kijken. Dat kan je bijvoorbeeld helpen om je kernkwaliteiten te ontdekken en het kan je inzicht verschaffen in je projecties (hoofdstuk 5).

In hoofdstuk 6 wordt aandacht besteed aan (leren) reflecteren in de opleiding. Is reflecteren wel te toetsen en wat is het nut van reflectieverslagen maken? We gaan in op supervisie en intervisie, bedoeld om te reflecteren op ervaringen die je opdoet op je stageplek of werkplek. En er wordt stilgestaan bij wat je mag verwachten van de docent, supervisor of coach die je in het reflectieproces begeleidt.

Hoofdstuk 7 gaat over reflecteren in de werkpraktijk. Wat houdt een reflectieve werkpraktijk in? waarom is reflecteren voor de hedendaagse professional zo belangrijk? En hoe ziet hier-en-nu-reflecteren in een reflectieve werkpraktijk eruit?

Deel 2 Praktijk

De laatste twee hoofdstukken zijn van praktische aard. In hoofdstuk 8 worden allereerst de basisvaardigheden uiteengezet die noodzakelijk zijn voor reflecteren: waarnemen, luisteren, feedback geven en ontvangen, en vragen stellen. In hoofdstuk 9 komen hulpmiddelen aan bod die je helpen om je ervaringen tot leerervaringen te maken, zoals een portfolio, een logboek, een schriftelijke werkinbreng en een reflectieverslag. Er wordt uitgelegd wat deze idealiter inhouden en er worden checklists gepresenteerd die je kunt gebruiken om deze producten goed en systematisch te maken.

Deel 3 Oefeningen

In deel 3 staan oefeningen. Sommige daarvan doe je individueel of in een klein groepje, andere zijn vooral bedoeld om in een groep te doen.

Deel 1 Theorie

Leren van je ervaringen

1

Knowledge is experience. The rest is just information.

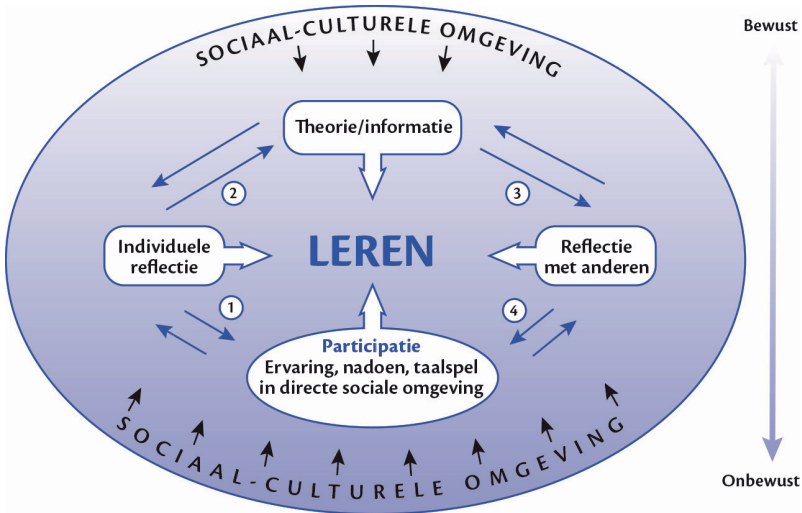
Albert Einstein (1879–1955)

We starten dit boek over reflecteren met een hoofdstuk over leren. Want reflecteren doe je om te leren en jezelf te ontwikkelen tot de hbo-professional die jij wilt worden. Met 'leren' wordt hier niet het schoolse leren of opleiden bedoeld, maar jezelf ontwikkelen in de breedste zin van het woord. In paragraaf 1.1 staan we eerst kort stil bij wat we onder leren verstaan en laten we enkele opvattingen over leren de revue passeren. In paragraaf 1.2 lees je meer over de diverse bronnen van kennis waaruit je put in de ontwikkeling van je beroepsbekwaamheid. In paragraaf 1.3 worden verschillende manieren besproken waarop je kunt leren; niet ieder individu leert immers op dezelfde manier. In paragraaf 1.4 komen verschillende vormen van leren aan bod. Leren is kennis en vaardigheden verwerven, maar ook het vermogen om die toe te passen. Leren is ook de capaciteit ontwikkelen om te blijven leren. Daarover gaat paragraaf 1.5.

1.1 Verschillende opvattingen over leren

Wat is leren?

Wij leren door betekenis te geven aan onszelf en aan de dingen om ons heen, stelt Sanneke Bolhuis (2016). Daarin spelen emotionele aspecten (waarderen, willen, durven), gedragsaspecten (kunnen, doen) en cognitieve aspecten (weten, kennen) een rol. We leren dagelijks door observatie, ervaring, instructie, interactie en reflectie. We leren bewust en we leren onbewust. Leren gebeurt natuurlijk niet in een vacuüm. Wat je leert en hoe je leert, wordt ook beïnvloed door de sociaal-culturele omgeving (zie figuur 1.1).

Figuur 1.1 Manieren van leren (Bolhuis, 2016, p. 42)

Verskillende opvattingen door de jaren heen

Een hele korte blik in de moderne geschiedenis laat zien dat er in de loop der tijd veel verschillende opvattingen over leren zijn geformuleerd. We lichten er drie kort toe.

In het begin van de twintigste eeuw beschouwen behavioristen zoals Pavlov, Watson, Skinner en Thorndike leren vooral als het veranderen van gedrag. Kennis en vaardigheden worden volgens hen geleerd door prikkels van buitenaf. Directe instructie, oefenen en trainen zijn belangrijk om gedrag aan te leren en te automatiseren.

Een tweede leertheorie, het cognitivisme (met vertegenwoordigers als Piaget, Vygotsky en Gagné), gaat uit van een actief en zelfstandig leerproces. Mensen leren door nieuwe leerstof te verbinden aan al aanwezige kennis of bestaande cognitieve schema's. In deze theorie ligt de focus dus meer op hoe er geleerd wordt (proces) dan op wat er geleerd wordt.

De constructivisten (zoals Bruner) ten slotte gaan ervan uit dat leren vooral bestaat uit het construeren van kennis op basis van individuele ervaringen. Deze constructivistische opvatting is van grote invloed op onze opvatting over leren in het hbo. En dat is ook het uitgangspunt voor leren van je ervaringen waarover dit boek gaat.

Leren van je ervaringen

In dit boek gaat het over leren van je ervaringen en niet over leren doordat je kennis krijgt aangereikt. Aan het begin van de twintigste eeuw legde de Amerikaanse filosoof en pedagoog John Dewey (1859–1952) een belangrijke basis voor dit 'leren van ervaringen'. Voor die tijd werd leren vooral beschouwd als een kwestie van het verwerven van kennis uit boeken (van binnen naar buiten). Bij deze abstracte vorm van leren stond uit het hoofd

leren en kunnen reproduceren van kennis voorop. Dewey ging ervan uit dat je vooral leert door te doen én door je te realiseren wat je doet (van buiten naar binnen). Hij wordt ook wel gezien als de grondlegger van het begrip reflectie (Van Woerkom, 2012). Hij plaatste reflectief denken tegenover routinematig denken. Routines helpen ons niet altijd verder, stelt Dewey. Immers, als Columbus niet getwijfeld had aan de heersende opvatting dat de aarde plat was, had hij nooit Amerika ontdekt (Dewey, 1909). Door niet uit te gaan van routines, maar systematisch en kritisch de situatie te onderzoeken verkrijgen we nieuwe kennis en komen we tot handelen, stelt Dewey. Hij heeft grote invloed gehad op onze hedendaagse opvatting over leren als een combinatie van denken en doen, die zowel individueel als in contact met anderen plaatsvindt en waarin ook emoties een rol spelen.

Een andere belangrijke inspirator op het gebied van ervaringsleren is de Braziliaanse pedagoog Paulo Freire (1921–1997). Hij ontwikkelde in de sloppenwijken van Brazilië een nieuwe methode voor alfabetisering (Freire, 1972). In deze methode werden de ervaring en de beleving van de analfabete bewoners als uitgangspunt genomen. Onderwijzers die gingen lesgeven, zochten naar de politieke sleutelwoorden die aansloten bij het dagelijks leven, zoals 'schuld', 'armoede', 'geld', 'waterbron' en 'macht'. Hiermee leerden de buurtbewoners in een razend tempo lezen en schrijven. Dat hielp hen vervolgens in hun strijd met grootgrondbezitters, wat hen motiveerde om nog meer te leren. Freire liet zo zien dat mensen pas gemotiveerd zijn om te leren als ze het geleerde kunnen koppelen aan hun eigen ervaringen en het kunnen gebruiken in hun leven.

Kennis construeren

Dat leren pas effectief is als het niet gebaseerd is op routine maar op reflectie en als de eigen ervaringen van de lerende een rol spelen in het leren, is ook de gangbare opvatting in het hedendaagse hoger onderwijs. Het uitgangspunt van hbo-opleidingen is dat jij, als student, zelf kennis construeert en dat je eigen ervaringen daarin een belangrijke rol spelen. Door te leren van je ervaringen en daaraan betekenis te verlenen, verwerf je nieuwe kennis.

Dat sluit aan bij de constructivistische opvatting over leren die we eerder noemden. De essentie daarvan kan als volgt worden samengevat (Van der Veen & Van der Wal, 2003, p. 21).

- Leren is een proces van kennisconstructie. Je verleent betekenis aan individuele of collectieve ervaringen en construeert op die manier (nieuwe) kennis.
- Leren is een actief proces waarin je gaandeweg steeds meer eigen verantwoordelijkheid neemt. In het beginstadium zal er nog sprake zijn van externe sturing door een docent, maar gaandeweg werk je toe naar zelfsturing.
- Leren is het voortbouwen op al aanwezige kennis. Je bent je niet altijd bewust van al aanwezige kennis. Leren is dus ook je bewust worden van impliciete kennis.
- Leren is een sociaal proces. Je leert samen met anderen en in interactie met anderen, bijvoorbeeld met je medestudenten, docenten en collega's op je stageplek of werkplek.
- Leren – en dus ook de kennis als resultaat daarvan – is situatie- en contextgebonden en wordt dus beïnvloed door de omgeving en de omstandigheden.

Ervaringen en al aanwezige (bewuste en onbewuste) kennis vormen in een constructivistische opvatting over leren dus belangrijke elementen in het leerproces. En die kennis is persoonsgebonden. Ieder individu kijkt als het ware door een unieke bril naar de wereld. Je neemt de wereld om je heen waar en verleent daaraan betekenis vanuit jouw overtuigingen en vanuit jouw visie op die wereld.

1.2 Verschillende vormen van kennis

Leren van ervaringen betekent ook leren van kennis die je – soms ongemerkt – al met je meedraagt. Bij het woord ‘kennis’ heb je mogelijk een associatie met ‘wetenschappelijke kennis’ of met kennis die op ‘harde’ feiten is gebaseerd, vastgelegd in boeken of documenten. Kennis is volgens Van Dale: ‘weten wat of hoe iets of iemand is’. Dat is echter niet per se gebaseerd op harde feiten of opgeschreven in documenten.

Vanuit een constructivistische opvatting over leren wordt kennis niet gedefinieerd als objectieve kennis of kennis die statisch is (altijd hetzelfde blijft). Kennis is subjectief, wordt gekleurd door de persoonlijke waarden en opvattingen van degene die de kennis verwerft. Kennis wordt ook beïnvloed door waarden en normen van het vak, de beroepssector, de samenleving en de politiek. Kennis is dus bepaald niet statisch, maar is voortdurend aan verandering onderhevig.

Kennis waarvan je in je ontwikkeling tot professional gebruikmaakt, is onder te verdelen in de volgende categorieën:

- kennis uit formele bronnen;
- kennis uit informele bronnen;
- kennis uit eigen ervaringen;
- verborgen kennis (tacit knowledge).

Kennis uit formele bronnen

Onder kennis uit formele bronnen verstaan we kennis die je vindt in vakliteratuur (boeken, onderzoeksrapporten, artikelen). Dit is kennis vervat in theorieën, modellen, methoden, methodieken en technieken. We lichten deze begrippen nader toe:

- theorie: het resultaat van wetenschappelijk onderzoek en het uitgangspunt voor nieuw onderzoek. Met een theorie kun je de werkelijkheid begrijpen. Het gaat niet om dé waarheid over dé werkelijkheid, maar om uitspraken die gebaseerd zijn op waarneming van de werkelijkheid en die getoetst kunnen worden;
- theoretisch model: een vereenvoudigde voorstelling, beschrijving of nabootsing van (een deel van) de werkelijkheid;
- methode: een manier om iets te doen voor een bepaalde doelgroep in een bepaalde situatie met behulp van bepaalde instrumenten en technieken;

- techniek: een vaardigheid die je moet beheersen om een methode uit te voeren;
- methodiek: een samenhangend geheel van methoden en technieken. Zo wordt bijvoorbeeld gesproken over instellingsmethodiek: een pakket van opvattingen, uitgangspunten, methoden en werkwijzen, die leidend zijn in een instelling.

Elke opleiding kent een bepaald basispakket aan kennis. Dat noemen we ook wel de *body of knowledge*: de vakkennis waarvan een professional minstens kennisgenomen moet hebben. Deze is niet statisch, maar verandert geregeld op basis van nieuwe ervaringen in de werkp praktijk en veranderende inzichten.

Kennis uit informele bronnen

Naast kennis uit formele bronnen verwerf je ook kennis uit 'informele' bronnen, zoals (sociale) media; al scrollend en zappend maak je je bewust en vaak ook onbewust veel kennis eigen. Kennis die je uit de media verwerft, is misschien ogenschijnlijk feitenkennis, maar deze is zeker niet altijd gebaseerd op (wetenschappelijk) onderzoek.

Andere informele kennisbronnen zijn je medestudenten of collega's. En natuurlijk de doelgroep met wie je werkt/gaat werken. Als je in de praktijk stage loopt of werkt, zijn zij een belangrijke bron van informatie voor je die mede bepalend is voor je handelen.

Kennis uit eigen ervaringen

Als aankomend professional doe je allerlei ervaringen op, zowel in het kader van je opleiding als daarbuiten. In de opleiding doe je ervaring op in het volgen van onderwijsprogramma's, in het bestuderen van lesstof en in het samenwerken met medestudenten en docenten, en daarbuiten op je stageplek of werkplek. Maar ook ervaringen die je opdoet in je dagelijks leven, vormen een kennisbron, zoals de ervaringen in je vrijetijdsbesteding.

Verborgen kennis

Wat we vaak vergeten, is dat we onbewust al allerlei kennis bezitten. Deze onbewuste of impliciete kennis wordt ook wel 'informele kennis' of 'verborgen weten' genoemd. Impliciete kennis bestaat uit bijvoorbeeld onbewust opgeslagen informatie en observaties. Het begrip verborgen kennis (*tacit knowledge*) werd eind jaren zestig van de vorige eeuw geïntroduceerd door Michael Polanyi (1891-1976). Je zou het kunnen omschrijven als 'dat wat we weten, maar niet kunnen vertellen' (Eraut, 2000, p. 118). Deze impliciete kennis is te plaatsen tegenover 'expliciete kennis': dat wat we weten en waar we ook over kunnen vertellen.

Intuïtie

Ook intuïtie is verborgen kennis. Gladwell (2009) noemt intuïtie 'flitsend denken'. Intuïtie als bron van kennis wordt vaak al snel opzijgezet doordat we er denken bovenop zetten. We weten niet waar de eerste indruk vandaan komt, begrijpen deze niet en negeren hem daarom.

Paul Getty Museum

Een bekend voorbeeld van hoe intuïtie zelfs een belangrijkere bron van kennis bleek te vormen dan gedegen onderzoek is de volgende gebeurtenis in het Paul Getty Museum in de Verenigde Staten (Gladwell, 2009). Het museum kreeg een tot dan toe onbekend marmeren beeld van een naakte jongeling uit de zesde eeuw voor Christus te koop aangeboden. Er zijn ongeveer tweehonderd van dit soort beelden (*kouros* geheten) op de hele wereld. De geschiedenis van het beeld werd achterhaald en de steen werd aan een uitgebreid geologisch onderzoek onderworpen. Uit alle onderzoeken kwam een positief resultaat naar voren: het beeld moest echt zijn en het museum besloot het te kopen. Toch hadden enkele medewerkers van het museum het gevoel dat het beeld niet authentiek was. De een door letterlijk aan het beeld te voelen, de ander als in een flits toen hij het beeld voor het eerst zag, weer een ander door een opkomende 'intuïtieve afkeer' (Gladwell, 2009, p. 12). Om een lang verhaal kort te maken: de intuïtie van verschillende mensen zorgde ervoor dat een nieuw onderzoek werd gestart, waarna werd geconcludeerd dat het beeld afkomstig was uit de werkplaats van een vervalser.

Gebruikmaken van alle kennisbronnen

Je ontwikkelt je beroepsbekwaamheid niet door alleen maar kennis uit formele bronnen (theorieën en onderzoeken) te vergaren. Die heb je zeker nodig, maar dan aangevuld met die andere kennisbronnen zoals hiervoor genoemd: kennis uit informele bronnen, kennis uit je eigen ervaringen, verborgen kennis en intuïtie. Leren betekent je bewust worden van die diverse bronnen van kennis, daaraan betekenis geven, deze combineren met elkaar en omzetten naar handelen.

1.3 Leervoorkeuren

Iedereen ontwikkelt een eigen manier van leren. Manon Ruijters (2006) noemt dat leervoorkeuren. Die leervoorkeuren ontwikkel je in de loop van je leven en deze worden bijvoorbeeld beïnvloed door je ervaringen met leren thuis en op school, cultuur, leeftijd en persoonlijkheid. Leervoorkeuren liggen niet vast, maar veranderen door veranderingen in de context (andere werkplek, andere taken). Ruijters onderscheidt de volgende leervoorkeuren (Ruijters et al, 2014):

- de kunst afkijken: een snelle en doelgerichte manier van leren in de dagelijkse praktijk, namelijk leren door goed te observeren, te zien wat werkt, te analyseren wat tot succes leidt en over te nemen wat bruikbaar is;
- participeren: leren van reacties en ideeën van anderen, bijvoorbeeld door elkaar aan te vullen, perspectieven uit te wisselen, naar anderen te luisteren of anderen klankbord te laten zijn zodat je je eigen ideeën kunt aanscherpen;
- kennis verwerven: leren door gericht op zoek te gaan naar kennis over wat al bekend is;